

Szocialista iparosítás és társadalmi átalakulás

Sebők Balázs: Szolnok megye szocialista iparosítása (1950–1970). A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Közleményei 13. Szolnok, 2015. 306 oldal

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár *Közlemények* sorozata már több mint két évtizede, változó időközönként, a megye levéltári kutatási eredményeit publikálja monográfiák és forrásközlések formájában.¹ Sebők Balázs kötetének e sorozat 13. tagjaként történő publikálása is magától értetődő választásnak tűnik, hiszen a mű megírásakor a szerző nagyrészt levéltári forrásokra támaszkodott, vizsgálódásának tárgya pedig a megye múltjának igen fontos fejezete.

A most megjelent kötet Sebők doktori disszertációjának (*Az Alföld iparosítása – Szolnok megye példáján (1950–1970) Esettanulmány*. Szeged, 2009. Témavezető: Dr. Belényi Gyula) bővített, módosított változata. A mintegy háromszáz oldalt kitevő kötetet az a Germuska Pál lektorálta, aki az 1945 utáni gazdaság- és társadalomtörténet kiemelkedő kutatójaként Sebők Balázs 2010-ben *summa cum laude* megvédett disszertációjának is opponense volt, így pontosan láthatta, hogy a szerző az opponensi véleményben megfogalmazott javaslatokat, bírálatokat megfogadta, s így kézírata önálló könyvvé érett, monográfiává vált.

¹ A korábbi években e sorozat tagjaként jelent meg többek között Bagi Gábor kötete *Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun Kerületben* címmel az 1848–1849-es eseményekről, Szikszai Mihály: *Jász-Nagykun-Szolnok megye közlekedéstörténete* című könyve, avagy Cseh Géza: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból* című forrásgyűjteménye. 2014 végén pedig a Holokauszt emlékévként alkalmából került nyomtatásba Csősz László: *Konfliktusok és kölcsönhatások – Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történetében* című munkája.

A kiadás melletti legfontosabb érv nyilvánvalóan e levéltári kutatómunka eredményének egyedülállóságában rejlik. Hazánk szocialista iparosításának történetéről eddig ugyanis csak általános, országos összefoglaló munkák születtek. Ez az első olyan kötet, amely egy megye, nevezetesen Szolnok megye iparosításának történetére fókuszál. (A megye megnevezése ne tévesszen meg senkit. Az 1876-ban megszervezett Jász-Nagykun-Szolnok vármegyét 1950-ben, a tanácsi rendszer kezdetén nevezték át Szolnok megyére, majd a rendszerváltás után vette fel újra a jól ismert Jász-Nagykun-Szolnok megye megnevezést. Mivel azonban a kötet címében jelzett időszakban Szolnok megyeként nevezték, így a korabeli megnevezés mellett döntött a szerző.) Sebők úttörő alapkutatást végzett, melynek révén részletesen bemutatja, hogy az alföldi megyék egyike miként élte meg a tervezőgazdaság első két évtizedét, milyen települési és társadalmi változásokat hozott magával a szocialista iparosítás. A kötet tehát megőrizte esettanulmány jellegét: egy megye példáján keresztül nyújt bepillantást az iparilag elmaradottabb Alföld szocialista tervezőgazdálkodásának első két évtizedébe úgy, hogy közben országos összefüggésrendszerében is elhelyezi vizsgált megyéje sajátosságait. Ugyanakkor csak annyiban foglalkozik az országos gazdasági és társadalmi események bemutatásával, amennyiben azok hatással voltak Szolnok megyére, ezzel is segítve a helyi folyamatok és sajátosságok jobb megértését. Sebők maga is e megye, azon belül Jászberény szülőtte és lakója, ami – mint azt látni fogjuk – éreztette hatását a kötet megírásakor.

A könyv szerkezeti tagolását, szerkesztési elveit logikusság és egyszerűség jellemzi, fő fejezetei kronologikus rendben követik egymást, a nagyobb öt éves tervek felsorakoztatva, melyeken belül az alfejezetek az

első öt éves tervidőszakra vonatkozóan első sorban települési, majd a későbbi tervidőszakoknál tematikus rendben kerülnek bemutatásra. A szerző a kötet elején röviden összefoglalja a megye iparának történetét, illetve az 1947 és 1949 közötti első három éves terv időszakát, majd ezt követően taglalja a szocialista iparosítás 1950-nel kezdődő húszéves történetét. E húsz évet három öt éves és egy hároméves tervidőszakra oszthatjuk. 1950 és 1954 között valósult meg az első öt éves terv, majd a második öt éves terv következett volna, ám az 1956-os forradalom miatt 1958 és 1960 között egy újabb hároméves tervet tudtak csak megvalósítani. 1961 és 1965 között jöhetett csak a második öt éves terv, végül 1966 és 1970 között a harmadik öt éves terv zárja a sort.

Sebők a megye sajátosságainak országos összefüggéseiben történő elhelyezésén és más alföldi megyékkel való összevetésén túl az egyes települések (Szolnok, Jászberény, Karcag, Mezőtúr stb.) megvalósult vagy épp soha meg nem épült beruházási terveit is bemutatja. Valóban tanulságos nyomon követni, hogy az egyes terveket menet közben hogyan dolgozták át, és végül mit tudtak belőlük megvalósítani.

Külön érdekes az egyes tervek kapcsán, hogy kidolgozásukkor mennyire figyelmen kívül hagyták a megye és az egyes települések adottságait. Különösen az első öt éves terv időszaka volt ebből a szempontból meghatározó, hiszen az ekkor megvalósult ipari nagyberuházások a későbbi tervek kialakításakor már megkerülhetetlen kiinduló pontot jelentettek. A szerzőnek sikerül világosan és közérthetően vázolni azokat a folyamatokat és törekvéseket, melyek miatt csak a harmadik öt éves terv kidolgozásakor jelenhetett meg a hazai erőforrásokhoz és adottságokhoz jobban igazodó fejlesztések igénye.

A szerző által végzett kutatómunka igen fontos vetülete a gazdasági fejlesztések társadalmi hatásainak vizsgálata. Ebből a szempontból különösen szerencsés Sebőknek azon döntése, mellyel a kutatott időszak

kezdő és végdátumát meghatározta. Ezek ugyanis nemcsak a tervek kerek kezdő és záró dátumai miatt fontosak, hanem azért is, mert közel egybeesnek két népszámlálással (1949, 1970), így tökéletesen nyomon követhető, honnan indult a megye társadalmi és ipari, és hová jutott el két évtized alatt. Sebők ugyanakkor ügyelt arra is, hogy e két évtized történetén belül minden tervciklusról szóló fejezet végén mérleget vonjon az adott időszakról, gazdasági és társadalmi változásait tekintve egyaránt.

Így elmondható a kötetről, hogy bár vizsgálatának fókuszában az adott korszakban legfontosabbnak tartott, úgynevezett minisztériumi ipar áll, az 1950 és 1970 közötti iparfejlesztés történetén túl az olvasó megismerheti azt is, hogyan hatott az iparosítás megyénk társadalmára, hogyan alakította át annak szerkezetét. Ezen átalakulás mértékének érzékeltetésére elegendő annyit megemlítenünk, hogy ez volt az az időszak hazánk történelmében, amikor az iparban dolgozó aktív népesség aránya a legmagasabb szintet érte el. A tercier szektor későbbi bővülése előtt, 1970-ben a keresőknek mintegy 44,2%-a dolgozott az iparban.

További pozitívuma a kötetnek, hogy az egyes ipari tervek bemutatása mellett önálló alfejezetet szentel az iparosítás mindennapi életre gyakorolt hatásának is. Itt érhető leginkább tetten Sebők szülővárosa iránti elfofoaltsága és egyúttal helyismerete, hiszen jászberényi példákon keresztül ismerhetjük meg a szocialista nagyüzemek mindennapjait, a munkamorál jellemzőit, az üzemi bal esetek és a munkavédelem kérdéskörét, vagy épp a lakáshelyzet alakulását. A kíváloán megválasztott idézetek segítségével megismerhetjük a mezőgazdaságból az iparba vándorolt munkások helyzetét, s megérthetjük, milyen ellentmondás feszült a korabeli propaganda és a valóság között. De nem mulasztja el a szerző, hogy beszámoljon Kádár János Szolnok megyei látogatásáról is, vagy épp az új gazdasági mechanizmus megindításának iparosításra gyakorolt hatásairól, avagy a nők tömeges mun-

kába állásából eredő társadalmi feszültségekről.

A levéltári írott források mellett a Jász Múzeum és a szolnoki Damjanich János Múzeum fényképgyűjteményéből kiválogatott gazdag képanyag is segít annak elképzelésében, milyen is lehetett az ötvenes, hatvanas években egy üzemcsarnokban folyó munka, s milyenek az ott dolgozók. Sajnos a kötet lapjain csak fekete-fehér illusztrációk megjelenítésére volt lehetőség, színesben egyedül a szerző fotója látható a kiadvány borítóján, amely Búza Barna Öntőmunkás című szobráról készült, mely szobor egyébként ma is áll Jászberényben az Aprítógépgyár bejárata előtt.

Sebők a gazdag ismeretanyag jobb megértését összesen 26 szövegtáblával segíti, de ezek közlésére csak indokolt esetben kerített sort. Gondosan elkerülte a grafikonok és ábrák öncélú használatát, ehelyett az adatok szöveges kifejtésére és magyarázatára törekedett, ami mindenképpen segíti a témában nem szakavatott olvasók jobb eligazodását.

A kötet utolsó lapjait az irodalom- és rövidítésjegyzék zárja. Sajnálatos módon személy- és helynévmutató terjedelmi és nyilvánvalóan anyagi okokból nem készült a kötethez, melynek használhatósága így némiképp nehezebb. S bár a kiadvány igényes kivitelű, a Szolnoki Alumni Kiadó Kft. sokszorosításában történő megjelenítését ezúttal is a Nemzeti Kulturális Alap támogatása tette lehetővé a levéltár számára, de a rendelkezésre álló keretből csak korlátozott példányszám kiadása volt lehetséges. Így nem is csoda, hogy a lakosság részéről megnyilvánuló fokozott érdeklődés mellett szó szerint az utolsó megvásárolható példányig elfogyott minden eladható kötet, s ma már csak könyvtárakban férhetnek hozzá az érdeklődők. Szerencsére a hazai levéltári kiadványokat rendszeres időközönként digitalizálják, így Sebők kötete is felkerült az internetre, s ezáltal a hungaricana.hu oldalon mind a kereshetőség, mind a hozzáférhetőség problémája megoldódott.

Bár Sebők rendkívül alapos és kiterjedt kutatómunkát végzett, s kötete mentes a tárgyi tévedésektől, a szerkesztők a szerző irányában talán túlzottan is engedékenyek voltak, így apróbb pontatlanságok bizony benne maradtak a nyomdába került kéziratban, melyeket egy második kiadás esetén érdemes javítani. Sebők a lektor által megfogalmazott javaslatokat sem minden esetben fogadta meg, amihez szerzőként természetesen joga volt, ám ezen javaslatok egy részét e recenzió írója is megfontolónak tartja, ezért nem hallgathatja el.

Az apróbb pontatlanságok közé tartozik, hogy a szerző elmulasztotta Kaposvári Gyula 1969-es művét teljes bibliográfiai adatokkal kiírni (13. old.), és az irodalomjegyzékben sem tüntette fel, csak 1984-es munkáját, ami a szerkesztők figyelmét is sajnálatosan elkerülte.

A 24. lábjegyzetben hivatkozott forrást (17. old.), az MDP Államgazdasági Bizottságának álláspontját a munkanélküliségről a lektor óvatosabban idézte volna, mivel korántsem tartotta biztosnak, hogy csak a lusták és munkakerülők nem találtak munkát, mint azt a pártállásfoglalás sugalmazza, ám a szerző ezen a ponton fenntartotta a forrás eredeti értelmezését.

Némileg talán félreérthető Sebőknek azon megállapítása, miszerint a Területrendezési Intézet (TERINT) 1949 és 1952 között önállóan működött, majd 1952. július 1-jei hatállyal funkcióit az Országos Tervhivatal vette át (25. old.), hiszen a 44. lábjegyzetben maga is elismeri, hogy a TERINT „kezdetben az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium, majd 1949 decemberétől az OT felügyelete alá tartozott”. A TERINT tehát nem független tervezőintézetként működött 1949 és 1952 között, csak szervezetileg volt önálló.

Egy ponton a szerző kitér Szolnok lélekszámának növekedésére (34. old.), s megemlíti, hogy 1900-ban már 35 379 volt a lakosság száma. Minden bizonnyal a TERINT hivatkozott forrása tartalmazhatta ezen téves adatot, hiszen a megyeszékhely lakossá-

ga az ezredfordulón csupán huszonötezer volt, s csak az 1920-as évekre érte el az említett értéket.²

A 308. és 313. lábjegyzetekben (126. és 129. old.) megemlíti a szerző, hogy a jászberényi Fémnyomó- és Lemezárugyárról (1964-től Hűtőgépgyár) hallgat a hivatkozott korabeli jelentés és statisztika. Bár a kiadványt olvasók figyelmét nyilván nem kerüli el a megelőző oldalakon olvasható azon megállapítás, miszerint a gyár valójában hadianyagot, tűzérési lőszerhüvelyeket gyártó üzemként létesült a város határában (75. old.), talán mégis érdemes lett volna a későbbi lábjegyzetek valamelyikében ezen összefüggésre egy félmondatral visszautalni.

A szerző a gépipar üzemeiről tárgyalva megemlíti a Kohó- és Gépipari Minisztérium KGM/B (176. old.) és KGM/A (179. old.) szektorait, de csak később (181. old.) magyarázza, hogy a hadiipari üzemeket nevezték KGM/B üzemeknek. Az OKISZ említésekor (183. old.) pedig elmaradt a rövidítés feloldása Országos Kisipari Szövetkezettént.

A 11. számú táblázat második oszlopában (219. old.) az ország egyes területeinek %-os részesedése az ipari beruházásokból csak 99-et ad ki 100 helyett. Itt nyilvánvalóan az eredeti, 1967-es forrás szövegű közléséből eredő hibát látunk, ám ezt is jobb lett volna jelezni.

Ezen apró hibákat leszámítva elmondható, hogy a szerző a rendkívül sok levéltári forrásból megszerzett adat között sem veszett el, összefogott, logikusan tagolt, követhető szöveget olvashatunk. S bár a téma-választás önmagában is rendkívül komoly, laikusok szemében akár száraznak is tűnhet, Sebők nemcsak objektíven és hitelesen mutatja be választott témáját, hanem mindvégig megőrzi gördülékeny, olvasmányos stílusát. A kötet megjelenést követő népszerűsége pedig mindennél jobban rácafélt ar-

ra, hogy a gazdaság- és társadalomtörténe-szek szűk táborán kívül ne lennének olyan olvasók, akiket érdekel hazánk szocialista iparosításának története. A szerzőnek sikerült a gazdag tényanyagot és a közérthetőséget oly módon ötvözni, hogy kötetét az egykori szocialista nagyüzemek dolgozói is valóban bátran kézbe vették, s érdeklődéssel olvasták.

Sebők Balázs Szolnok megye szocialista iparosításáról írott munkája a feltárt levéltári források gazdagsága és az alapos elemzés révén jóval többet nyújt, mint egy megye két évtizedes ipartörténetének bemutatása. Elismeréseméltó az az alaposág, mellyel utánajárt a megyében korábban még fel nem tárt levéltári forrásoknak, például olyan bizalmas pártiratoknak, melyeket a rendszerváltozás előtt még nem lehetett kutatni. Ezeket nemcsak a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban kutatta fel a szerző, hanem budapesti levéltárakban is. Értékes forrásnak bizonyult a megyei sajtó is, melynek kapcsán említést érdemel, hogy a kötet megírásakor még nehezítette a szerző munkáját, hogy a megyei napilap tartalmára vonatkozó repertórium csak 1961-ig állt rendelkezésre, az ezt követő időszak ebből a szempontból feldolgozatlan volt. A jövő kutatóinak munkáját már mindenképpen megkönnyíti, hogy a szolnoki Versey Ferenc Könyvtár, együttműködve a Damjanich János Múzeummal és a megyei levéltárral, épp 2016. január elejére digitalizáltatta a megyei napilap 1960 és 2000 közötti évfolyamait, melyek a hungaricana.hu oldalon immáron mindenki számára ingyenesen hozzáférhetők.

Összességként megállapítható, hogy a Sebők Balázs doktori disszertációjából született kötet valóban hiánypótló mű, mely a szocialista iparosítás országos történetét elsőként gazdagítja megyei szintű elemzés perspektívájával, hiteles képet nyújtva annak pozitív és negatív következményeiről egyaránt. A kötetben felsorakoztatott példák jászberényi dominanciája is rávilágít azonban arra, hogy a kutatás nemcsak más

² Botka János (szerk.): *Adatok Szolnok megye történetéből*, II. kötet. Szolnok, 1989. 237.

megyék vizsgálata felé folytatható tovább, hanem a megyei alatt a települési szint mélyebb elemzésével is, még részletesebb, egy-egy városra fókuszáló kép megalkotásával. Ezen helytörténeti kutatásokhoz is kiváló

támpontot és kiindulási alapot nyújt Sebők kötete.

CSÖNGE ATTILA